

“Тарых жана мурас” түрмөгү

Серия «История и наследие»

Кыргыз Республикасынын Президентинин аппараты
Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Тарых илимин
өнүктүрүү боюнча комиссия

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги
Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат жана туризм министрлиги
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарынын “Мурас” фонду
Конрад Аденауэр фонду
“Кыргыз Тарых Коому” эл аралык коомдук бирикмеси

КЫРГЫЗ КАГАНАТЫ

**түрк элдеринин орто кылымдардагы
мамлекеттүүлүгүнүн жана маданиятынын алкагында:**

*Борбордук Азиядагы Улуу Кыргыз каганатынын
түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган II эл аралык
илимий жыйындагы баяндамалардын жыйнагы
Бишкек ш., 2013-жылдын 15-16-ноябры*

УДК 94(47)

ББК 63.3 (2Ки)

К 97

Редколлегия: Т. К. Чоротегин (төрага), А. Эркебаев, Ю. С. Худяков, В. Я. Буганаев, М. А. Карыбаева, Н. Кадырбеков, К. С. Молдокасымов, Н. Ишекеев, А. Мокеев, А. Капай уулу Койчиев, Т. Н. Өмүрбеков, А. Акунов, Б. Жумабаев, Т. Асанов, М. Мамбетакунов, М. Ч. Кожобеков, Т. Кененсариев, О. К. Каратаев, А. Р. Бикбулатова, К. Ш. Табалдиев.

К- 97 Кыргыз каганаты түрк элдеринин орто кылымдардагы мамлекеттүүлүгүнүн жана маданиятынын алкагында: Борбордук Азиядагы Улуу Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган II эл аралык илимий жыйындагы баяндамалардын жыйнагы: 2013-жылдын 15-16-ноябры, Бишкек ш. /Редколлегия: Т. К. Чоротегин (төрага), ж.б. - Бишкек: “Махprint” басмаканасы, 2014. - 494 б. - “Мурас” коомдук фонду. – [“Тарых жана мурас” түрмөгү].

ISBN - 978-9967-12-424-0.

Китепте Борбордук Азиядагы Улуу Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналып, Кыргыз Республикасынын Президенти А. Ш. Атамбаевдин колдоосу астында Бишкек шаарында 2013-жылдын 15-16-ноябрында өткөрүлгөн II эл аралык илимий жыйындагы баяндамалар камтылды. Китеп кыргыз таануучуларга, түркологдорго жана Борбордук жана Ички Азия тарыхына кызыккандардын бардыгына арналат.

К 0503020911-4

ISBN - 978-9967-12-424-0.

УДК 94(47)

ББК 63.3 (2Ки)

© “Мурас” фонду, 2014.

АЛГЫ СӨЗ

2013-жылдын 15-16-ноябрында Кыргызстандын борбору Бишкек шаарында Борбордук Азиядагы Улуу Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган “Кыргыз каганаты түрк элдеринин орто кылымдардагы мамлекеттүүлүгүнүн жана маданиятынын алкагында” аттуу II эл аралык илимий жыйын өткөрүлдү. Ага 11 өлкөдөн келген 130дай окумуштуу ар кыл багыттагы илимий баяндамалар менен чыгышты.

Кыргыз Республикасынын Президенти А.Ш.Атамбаевдин колдоосу астында экинчи ирет уюштурулган бул илимий жыйында төмөнкүдөй багыттарда секциялар иш алып барды:

1. Кыргыз каганаты жана Евразиядагы түрк мамлекеттери: Мамлекеттүүлүк маселелери

2. Кыргыздардын жана башка түрк элдеринин маданият тамыры жана этностук келип чыгышы: Археология, этнология, булак таануу.

3. “Манас” дастаны жана Евразиядагы түрк элдеринин руханий маданиятынын тарыхый-генеалогиялык тамырлары.

Илимий жыйын Бишкек шаарында Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Өкмөтүнүн Иш башкармалыгынын № 1 “Ала-Арча” мамлекеттик ордо конушунда өткөрүлдү.

Айтмакчы, “эгемен Кыргызстанда мамлекеттик идеология жок” деген сын кептер айтылып келет. Иш жүзүндө парламенттик демократияга багыт алуу, көп партиялык системаны калыптандыруу, мурдагы коммунисттик цензураны түп-тамырынан жок кылуу, мурда айтылбай же белгисиз калып келген тарых барактарын калыбына келтирүү аркылуу Кыргызстандын азыркы бийлиги заманага шайкеш идеологияны демократиялык багытта жүргүзүүдө.

Калыс жана бейтарап жазылган тарых – кыргыз элинин гана эмес, жалпы эле Кыргызстандагы этностордун бардык өкүлдөрүнүн агуулдук сезимин чындайт. Ошол эле учурда, мурда таптакыр айтылбай келген орчун доорлор тууралуу тарыхчылардын жана башка кыргыз таануучулардын соңку илимий табылгаларын жалпылаштыруу – эл аралык илимий кызматташтыкты талап кылат.

Бир гана мисал – орто кылымдардагы Энесайдагы жана Ички Азиядагы Кыргыз каганатынын тарыхы. Ага таандык сейрек археологиялык, этнографиялык, петроглифтик жана башка булактар азыркы тапта Орусиянын Сибири менен Алтайында, Монголияда, Кытайда, Түндүк-Чыгыш Казакстанда жана Кыргызстанда жайгашкан. Аларды эл аралык кызматташтык аркылуу гана иликтей алабыз жана жергиликтүү бийликтер менен эл аралык коомчулуктун көмөгүнө таянып коргой алабыз.

Дал ошондуктан Орусиядан белгилүү археологдор Юлий Сергеевич Худяковдун, Сергей Григорьевич Скобелевдин жана Олег Андреевич Митьконун, Хакасиядан – чыгаан этнограф Астайбек Бутанаевдин, Венгриядан музыка таануучу профессор Йанош Шипоштун жана профессор Эва Чаки айымдын, Германиядан “манас” таануучу профессор Карл Райхлдын, Түркиядан белгилүү түрколог Эмине Гүрсой Наскали айымдын, Анкара университетинин профессору Гүлзура Жумакунованын, руна сымал жазма адиси Женгиз (Чыңгыз) Алылмалдын жана башкалардын, Кытайдан – Шинжаң “Манас” изилдөө борборунун жетекчиси, профессор Мамбеттурду Мамбетакундун, Казакстандан - тарыхчы Сатай Сыздыковдун, булак таануучу-иранист Жулдыз Тулибаеванын жана башкалардын, Өзбекстандан – ономастика адиси, профессор Сүйүн Караевдин, Азербайжандан – профессорлор Хейрбек Гасымов, Наргиз Чыңгыз-кызы Ахундованын, Монголиядан – Цэндмаа Энхчимэг айымдын, америкалык профессор Чарлз Карлсон менен изилдөөчү Алва Робинсондун жана башка окумуштуулардын Бишкектеги бул илимий жыйынга катышуусу – бардыгыбызды кубанткан көрүнүш.

Арийне, буга чейин эле кыргызстандык илимпоздор чет элдик окумуштуулар менен биргелешип иш жүргүзүп келишкен.

Тээ 1980-жылдары эле, советтик Кыргызстанда Энесай Кыргыз каганатынын тарыхы расмий “жерилип” турган чакта, Юлий Сергеевич Худяков менен Астайбек Бутанаев кыргыз тарыхынын энесайлык доорун бурмалаган кыргызстандык жана орусиялык калемгерлерге каршы ачык чыгышкан.

Эгерде 1990-жылы Түркияда орток түрк тарыхын жазуу аракети көрүлсө, эми боордош Казакстанда жайгашкан Түрк академиясы да ушундайча кадамга чакырууда. Кытайдагы илимий борборлор да мурда болуп көрбөгөндөй кызматташтыкты өөрчүтүү үчүн достук колун сунуп жаткан кез. Биздин алатоолук тарыхчыларыбыз да кыргыз тарыхын бөксөртпөгөн, аны жасалма кооздобогон усулда иштеп, чет элдик өнөктөштөрү менен тыгыз кызматташууга даяр.

Бул илимий жыйын маалында анын катышуучулары (арасында профессорлор Сатай Сыздыков, Мамбеттурду Мамбетакун, Юлий Худяков, Астайбек (Виктор) Бутанаев, Женгиз Алылмал, Кыргыз эл жазуучусу Кеңеш Жусупов, депутат Каныбек Иманалиев, ж.б. бар) бир катар иштиктүү сунуштарды ортого салышты. Аларды жыйындын резолюциясына киргиздик.

Маселен, кыргыз таануу жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы маселелери тууралуу эмгектерди мындан ары да басмадан чыгаруу; Улуу Кыргыз каганатынын тарыхы, кыргыз жана түрк мамлекеттүүлүгү, манас таануу, фольклор таануу жана башка кыргыз таанууга тийешелүү жагдайлар тууралуу окуу, илимий жана илимий жамааттык материалдар менен китептерди ачык интернет корунда кыргыз жана башка тилдерде жарыялоо; “Тарых жана мурас” түрмөгүнүн ж.б. алкагында басмадан чыгаруу үчүн кыргыз таануу менен түркологиянын өзөккү багыттары боюнча китептер менен жыйнактардын каталогун түзүү; Түштүк Сибирь, Түндүк-Батыш Монголия жана Теңир-Тоо аймагындагы кыргыздардын жана башка элдердин тарыхый-маданий мурасын изилдөө жана сактоо максатында илимий институттар менен жекече алектенген окумуштуулардын эл аралык карым-катнашын жүзөгө ашыруу; Түрк академиясы, “Кыргыз Тарых Коому” эл аралык коомдук бирикмеси, ТүркСОЙ жана башка шериктер тарабынан сунушталган жалпы түрк тарыхын изилдөө жана жазуу жаатына жигердүү катышуу; бул максатта тарыхтын тийешелүү бөлүмдөрүнүн авторлору жана керектүү техникалык көмөкчү кызматкерлер курамында болгон атайын топту түзүү; аска сүрөттөрү жана аскадагы жазмалардын атайын ажайыпканаларын (анын ичинде ачык асман астындагы музейлерди) түзүү; Саян-Алтай менен Теңир-Тоодогу түрк тилдеринин тарыхый-салыштырма сөздүгүн түзүү; кыргыз жана түрк мамлекеттүүлүгүнүн тарыхына арналган илимий жыйынды өткөрүүнү ар жылы жүзөгө ашыруу; ж.б. сунуштар.

Кыргыз каганатына жана Каракагандар мамлекетинин тарыхына арналган кезектеги эл аралык илимий жыйынды 2014-жылы сентябрда Ысык-Көлдө өткөрүү сунушун илимпоздор тобу менен 2013-жылдын 15-ноябрдагы жолугушуусу маалында Кыргыз Республикасынын Президенти А.Ш.Атамбаев да колдоого алды.

Эми бул жана башка тарых, кыргыз таануу жана түркология жаатында илимий жыйындарды жана башка иш-чараларды уюштуруп жаткан уюмдардын бири – “Мурас” фонду тууралуу азыноолак маалымат бере кетелик.

«Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарынын «Мурас» фонду (кыскача – “Мурас” фонду) - Кыргыз Республикасынын Президентинин 2012-жылдын 27-январындагы “Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндө” жана 2012-жылдын 25-апрелиндеги “Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу тарых илимин өнүктүрүү боюнча Комиссияны уюштуруу жана Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарынын «Мурас» Фондун түзүү жөнүндө” жарлыктарынын негизинде 2012-жылы 25-апрелде түзүлгөн коомдук кор. (Кордун орусча толук аталышы: “Фонд исторического и культурного наследия народа Кыргызстана «Мурас»”. Фонддун орусча кыскартылган аталышы: Фонд “Мурас”).

Кордун иш-аракетинин негизги максаты Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарын тереңдеп үйрөнүү жана Кыргызстандын көп улуттуу калкынын биримдигин чыңдоо үчүн шарттарды түзүү, кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөөгө көмөктөшүү, атуулдук, маданий жана гуманитардык тармактарда Кыргыз Республикасынын эл аралык байланыштарын өнүктүрүү болуп саналат.

“Мурас” фонду өз иш-чараларын жүзөгө ашырууда расмий мекемелерден тышкары демилгелүү коомдук уюмдардын, чыгармачыл коомдордун, коомдук фонддордун, демөөрчү ишкерлердин жана башка атуулдардын көмөгүнө таянат. Маселен, китепке материалдары жайгаштырылып жаткан ушул илимий жыйынды уюштурууга Азербайжандын жана Германиянын Кыргызстандагы элчиликтери, Конрад Аденауэр атындагы фонд, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Тарых факультетинин жамааты, “Кыргыз Тарых Коому” ЭКБсы, “Бурана” археологиялык-архитектуралык музей-комплекс жана башка мекемелер менен уюмдар өзгөчө көмөк көрсөтүштү. Бул жана башка демөөрчүлөрүбүзгө терең ыраазычылык билдиребиз.

Эмесе, чет өлкөлүк өнөктөштөрүбүздү “Ала-Тообузга ар дайым кош келиңиздер!” деп атажуртубузга чакырып, ал эми ушул китепке камтылган илимий макалалары жана табылгалары менен орток ишке омоктуу салым кошуп жаткан бардык илимпоздор жамаатына “улам жаңы илимий табылгаларыңыздар менен башкаларды шыктандырыңыздар, көп тарамдуу чыгармачыл кызматташтыгыңыздар уламдан-улам тереңдей берсин!” деген каалообузду айткыбыз келет.

Тынчтыкбек Чоротегин,

János Sipos, PhD,

senior research fellow Institute for Musicology, Research Centre for the Humanities of the the Hungarian Academy of Sciences and Professor of the Franz Liszt Music Academy Budapest, E-mail: sipos@zti.hu,
(Budapest, Hungary)

BAZI KIRGIZ TÜRKÜ ÜSLUBLARI VE ONLARIN BAŞKA TÜRKİ HALKLARIN HALK MÜZİĞİ İLE OLAN BAĞLANTILARI HAKKINDA

Türk halklarının müzik stillerinin karşılaştırmalı araştırması gerçekten güzel bir fikirdir. Çünkü bu halklar Asya'da uzun zaman önemli bir rol oynamıştır ve onların müziklerini bilmeden bu bölgenin müziğini tanımak imkansız gibi görünüyor.

Ancak hedefe giden yol pek kolay değildir. Bazı Türk halk müzikleri üzerine muhteşem eserler yazılmış olsa da birçok Türk halk müziği hakkında oldukça az bir bilgiye sahibiz. Yayınlar, ansiklopedi maddeleri bazen yeterince derin değildir ve çoğu kez ne müzik transkripsyonları, ne de analizleri içerirler.

20'inci yüzyılın ilk yarısından beri Macar bilim adamları tarafından yönetilen bir araştırma dizisi sürdürülüyor. Amaç; birer birer halkların otantik halk müziğindeki tarihi katmanlarının karşılaştırmalı olarak araştırılması idi. Bilimsel yöntemin adımları şöyle sıralanır: öncelikle büyük ölçekli saha çalışması yapılır ardından ise derlenmiş türküler notaya dökülür ve sınıflandırılır, son olarak da farklı halkların sınıflandırılmış melodileri karşılaştırılır.

İlk adımlar Eski Macar tarihinin sırlarının çözülmesini hedefliyordu, ama iş gittikçe büyük bir alanın karşılaştırmalı müzik analizine döndü. Béla Bartók'un 1936 yılındaki Anadolu araştırmasından sonra László Vikár ve Gábor Bereczki Volga-Kama bölgesinde yaşayan Çuvaşlar, Çeremisler, Tatarlar ve Başkortlar arasında çalışıyordu. [1–2, 10, 35–37]. 1987 yılından bu güne kadar ise Türkiye'de, Azerbaycan'da, Kafkas Dağları'nda, Kırgızistan'da, Kazakistan'da ve Türkmenistan'da araştırmaya ben devam ediyorum. [11–26]

Türk halklarının eski vokal üsluplarının karşılaştırmalı analizi konu olarak sınırlı gibi görünebilir, ancak burada Çin'den Bulgaristan'a kadar dev bir coğrafyadan bahsediyoruz. Üstelik bilmemiz gerekir ki bu halkların müzikleri inanılmaz çeşitlilik gösterirken, halk müziklerinin arasındaki bağlantılarla, dillerinin arasındaki bağlantılar bayağı farklıdır. Demek ki Türk halk müziği karşılaştırmalı araştırmasının, aslında çok geniş çaplı bir Avrasya çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Sonuçları; antropolojide, ethomüzikolojide, müzik eğitiminde, bazı halkların meydana gelmesinde ve genel olarak Avrasya kültürel gelişimi ile ilgili araştırmalarda kullanabiliriz.

Dil, kültür ve kültürün içerisinde müzik farklı farklı kurallara uymaktadır. Uzun tarihleri sırasında Türklerin kültürü ve dili de sayısız halklara kendini okutturuyor ve bu halklar onları kültürlerine ve halklarına benimsettiriyor. [8, 30, 31–32]

Türk halk müzikleri arasındaki bağlantılar üzerinde yapılan bazı çalışmalar daha önce de yapılmış. Şimdi, sadece Kırgız müziği uzmanı Viktor Sergeevich Vinogradov'un bir gruplama denemesini hatırlayalım. [38, 27] Ona göre, ilk grupta Kafkas geleneğine yakın olan Azeriler bulunuyor. 2'nci grupta Moğolların, Buryatların ve Çuvaşların müzik pratiğiyle yakından ilişkili olan Kuzey halkları yani Tatarlar, Başkortlar, bazı Altay Türkleri, Oyratlar, ve Tuvalar var. 3'üncü olarak ise Taciklerle sıkı bağlantıları olan

Özbekler yine ayrı bir grup oluştururlar. 4'üncü grupta Kazaklar ve Türkmenler bulunuyor, 5'inci gruba ise Kırgızlar, Hakaslar ve birçok Altay kabileleri konuldu. Ortak göçebe geleneklerinden dolayı 4'üncü ve 5'inci grup birçok ortak karakteristik özelliğe sahiptir. [38]

Bu haritaya Anadolu'daki olağanüstü karmaşık halk müziğinin dışında, burada belirtilmeyen bazı Karaçay-Malkarların, Kumüklerin, Nogayların, Karaimlerin, Gagavuzların vb. daha basit halk müziği üslupları da bu listeye eklenmelidir. Kendim de Türk halklarının eski melodilerinin karşılaştırmalı analizi üzerinde çabalar gösteriyorum, ama zaman kısıtlı olduğu için şu an bunun ayrıntılı sunumu imkansızdır. [11-26]

Kendim 2002 ve 2004 yılında yapmış olduğum Kırgız ekspedisyona süresince Kırgızistan'ın Talas, Narın ve Isık Köl bölgelerinde 1300 ezgi derledim. Buna ek olarak Oş bölgesinden geniş bir koleksiyon da gözden geçirdim ve mevcut olan yayınları da okudum. [3, 6] Böylece elimde –zamanımızda çok yerde ancak hatıralarda yaşayan– oldukça büyük bir Kırgız halk müziği malzemesi oluştu. Melodileri notaya döktüm, varyantları birbirlerinin yanına koydum hatta analiz ve sınıflandırma işini de bitirmiştım.

Bugün, ancak iki Kırgız ezgi gurubu ve onların başka Türk halkların halk müziği ile olan ilişkilerinden bahsedebilirim. Bunlar: ikiz ölçülü ezgiler ve ağıtlardır. Her iki tür –farklı şekillerde olsa da– halk müziklerinin eski çağlarına dayanıyor.

İkiz ölçülü ezgiler

Buyle ezgiler değişik halkların müziğinde de bulunabilir. Küçük formlarına rağmen sınıflandırmaları imkansız değildir çünkü bu basit yapı seyirleri aralarındaki farkları büyütüyor. Kırgız halk müziğinde ikiz ölçülü ezgilerin üç ana şekli ile karşı karşıyayız: a) iki ses üzerinde sıçrayanlar, b) dönen hareketlerle ilerleyenler ve c) kesitleri tepeye benzer olanlar.

Kırgız halk ezgilerinin en basitleri arasında epik şarkıları, ninniler ve bazı enstrümental parçalar bulunuyor. Bunlar arasında da en basit olanlar *sol,-do* ikilisi üzerinde hareket ediyor. Böyle bir ezgiyi dinleyelim (örnek 1a)

Bu melodi modeli çeşitli şekillerde kendini gösterir ve ona serbest ritimli kapanış formülü de eklenebilir (bkz. örnek 1b). *Do-sol* aralığı birçok pentatonik halk müziğinde önemli rol oynamaktadır. örneğin en tipik Kırgız yas havalarının kesitleri de böyle başlar ve sona erer.

2004 17-39

Altiy

♩ = 92

Kır - gi - yek de - gen - kı - raan kuş
Kır taş - ka ba - rıp kon - gon çok.
Kı - zi - gap oy - nop - cür - gön - gö

Oy to - bo oy Kış - too - buz
ga - na bir - ge bol - gon çok

Örnek 1a,b

Bir üçlünün ya da dörtlünün merkezi sesi etrafında dönen melodi hareketi bazı Türk ve Türk olmayan halk müziklerinde de oldukça yaygındır, örneğin Anadolu'da da bol bulunuyor. Burada pentatonik müzik

dünyası dışındaki genel bir form ile karşı karşıyayız. Buraya ait melodilerin tarzı arkaiktir, örneğin; çocuk şarkısı, yağmur duası, ninni vb. Ezgilerdeki seslerin entonasyonu değişkendir ve küçük üçlü üzerindeki dönme hareketi büyük üçlü üzerindeki harekete hatta iki ses üzerindeki resitasyon'a geçebilir.

Yine de bu melodilerin performansı sırasında en karakteristik üçlüsü belirlenebilir ve Kırgız formlarını bu üçlülere göre sıralamaktayım.

- *Re-si-do* ve *re-la-do* üçlülerin orta sesi etrafında dönen ikiz ölçülü motifler Manas destanının söylenişi sırasında da sık sık duyulur. Kırgız halkları arasında *re-si-do* üçlüsü daha popülerdir ve ona, Kırgız halk müziğinin bir ana motifi olarak bakabiliriz. Daha seyrek olarak bu motif diğer halklarda da bulunur, örneğin bazı Kazak *terme* melodilerin kesitleri buna benzerdir. Şimdi, çekirdeği böyle bir üçlü üzerinde dönen tarihi bir Kırgız ezgisini dinleyelim (örnek 2a).

$\text{♩} = 92$

Er Kur - man - bek baa - ti - riñ
A - ta - sı - na taa - ri - nıp
Ay - la - na - yın a - la dep
E - ki ca - ğın ka - ra - nıp
A - çuusu ke - lip oy - lo - nıp

Er Kur - man - bek baa - ti - riñ
A - ta - sı - na taa - ri - nıp
Tee - e - ti - gi zoo - nun be - tin - de
Tel - to - ru at - tin ca - nın - da,

$\text{♩} = 92$

Al - da Taa la ku du ret
Tört u ruu mal ca rat tı
Ca mı ba rum cıl ku ga
Min tip ca kın kıl dı raat tı

Örnek 2ab

- Kırgızistan'da bugüne kadar popüler olan *Bekbekey* melodileri de *si-re-do* üçlüsü üzerinde hareket ederler ve onlar *si-do re / si do* ana motifine geri götürülebilir (örnek 3a).

$\text{♩} = 92$

Sak-sa-kay aş - tı san aş - tı ey
Sa - nı - na say - ma ca - raş - tı ey

$\text{♩} = 92$

Bek-be-key aş - tı bel aş - tı
Be - li - ñe bel buo ca-raş-tı

Örnek 3ab

- Bekbekey melodilerinin *do* sesinde değil, *si* sesinde biten daha nadir varyantı da vardır. (örnek 3b). Bu melodiler Kırgız halk müziğinin yukarıdaki *si-do-re-si* üzerinde dönen motifi ile bazı benzerlikler göstermektedir. Azerbaycan halk müziğinin ana üçlüsü de *re-do-si*'dir, ama Azeri ezgi kesitleri iniçi ya da tepe şeklindedir.

- *Do-re-mi* üçlüsünün orta sesinin etrafında dönen hareket birçok Türk ve Türk olmayan halkın ikiz ölçülü ezgileri arasında bulunuyor, ama bizim Kırgız malzememizde bu formu ancak bir kaç ezgi temsil etmektedir. Bir örneğini, örnek 4b'de görebiliriz.

♩=92 *Aldiy*

Al - dey, al - dey, ak ba - lam

Ak be - şik - ke cat ba - lam.

A - tañ toy - go ke - tip - tir
E - neñ toy - go ke - tip - tir

Ak ki - se tol - gon et ke - let.
Em - çe - gi to - lo söt ke - let.

♩=92 *Aldiy*

Al - dey, al - dey ak bö - pöm,
Ak be - şik - ke cat bö - pöm.
A - pañ lı - ten kel - gen - çe
Uy - ku daa - min tat bö - pöm.

Örnek 4ab

Tepe şeklinde ve inici motifler. İnen ve tepe şeklindeki kesitler Kırgız ve birçok başka Türk halk müziğinde de önemli melodi grupları oluşturuyor. Böylece ikiz ölçülü ezgiler arasında da çok sayıda inen ya da tepe şekli kesitleri olanlar bulmak hiç şaşırtıcı değil.

• *Mi-re-do* ve *mi-re-sol*, üçlüleri üzerinde hareket eden motifler genellikle tepe şeklindedir ya da inicidirler (örnek 5ab). *Mi-re-do* üçlüsü üzerinde inen formlar birçok Türk ve Türk olmayan halk müziğinde de çok popülerdir ve genellikle büyük gruplar da oluşturur. Kırgız halk müziğinde de durum böyledir. Ancak, Kırgız halk müziğinde kesitlerin sonunda sık görünen aşağıya sıçrayan *do-sol*, hareket başka halk müziklerde daha seyrek tir ya da yoktur. Bu ezgilerin bir örneğini dinleyelim (örnek 5a).

♩=92

Ko-muz - du kol - go a - la - yın

Üç kıl - dau ko - muz ça - la - yın.

Ka - rı - lık de - gen i - rım - dı

Cal - pı curt - ka ca - ya - yın...

Al - ma-day bol - gon ba - şın - dı

A - lıp tı - nat bu düny - nō...

♩=92

Kıl ar - kan - dın sel - kin - çek
Ay - lın tün - dö sal - kın ocl

Kız - dar oy - noyt el - pil - dep
Ay - da tep - sek sel - pil - dep

Ay - kız - dar oy - noyt sel - pil - dep.

Örnek 5ab

Geri kalan ikiz ölçülü ezgilerin sayısı çok fazla olmadığı için onların üzerinde şimdi fazla durmayacağız.

Kırgız ağıtları ve benzer ezgiler

İkinci ezgi gurubunda Kırgız ağıtları ve onlara benzer ezgiler vardır. Ağıtlar her halk müziğinde eskiye dayanan bir müzik tabakası oluşturur. Kırgız ağıtları ve buna benzer melodiler Kırgız halk müziğinde önemli rol oynar. Kırgız yas havalarının iki temel biçimi vardır.

• Kırgız ağıtlarının ve *kız ağlatma* havalarının en basit formu serbest söylenen *bir kesit ve onun varyantlarıdır*. Kesitler *do-re-mi-fa|re-re-mi-fa-mi-re|do* gibi bir tepe oluşturuyor ve kesitlerin başında *sol,-do* yukarıya sıçrama, sonunda ise *do-sol*, aşağıya sıçrama olabiliyor (örnek 6). Aynı seyir, Hüseyini makamı karakterinde ya da 3. derecesi belirsiz olan diziler üzerinde de gözlenebilir.

Parlando, $\text{♩} = 92$

A - sı-lım ga-na de-le be-yiñ... cır - ga-lım,
E - mi kan - day bir a öt-tüñ oy düy-nö-dön ay?

Örnek 6

• *İki kesitli ağıt*. Kırgız ağıtının iki kesitli formunu *re* ve *do* seslerinde sona eren, bir biriyle paralel inen serbest ritimli kesitler karakterize eder. Tüm Bunlar Türk, Azeri ve Macar ağıtlarında görülen duruma çok benzemektedir ve bu olgudan biraz sonra daha detaylı bahsedeceğiz. [21] Şimdi bu önemli Kırgız ağıt tipinin bir temsilcisini dinleyelim (örnek 7a).

$\text{♩} = 92$ *Koşok*

U - şul ay - dö cc - ñe-kem ap - pak ga-na ay
O-ro-mo-lun be-ret ay ma-ga sak-tap ga-na ay
A - pa-pak - tay cc - ñe-kem ap - pak ga - na ay
Bet aar-çı-sın be-rip-tür ma-ga sak-tap ga-na ay.

$\text{♩} = 92$

A kı-zım iy... ket - tiñ...kü-yöö - gö
Aş - ka - na - da... a - şññ kal - dı
A kı-zım iy kü-yöö - gö ket - tiñ ay a - lıs - ka -
E - mi o - ro-ğññ kal - dı ay... ka - mış - ta

Örnek 7ab

• *Ağıtlara benzeyen, ana kalışı re ve do olan türküler*. Yapı ve kalış ses bakımından benzer ama *ağıt olmayan* ezgilerin de büyük bir gurubunun var olduğu da yukarıdaki formunun Kırgız halk müziğindeki önemini vurguluyor. Bu ezgilerin bazıları aşağıdaki örneklerde göstereceğim. Örnek 8'de durak sesleri *do, do, re, do* olan formların bir melodisini görürüz. Örnek 9'da ise gerçek ağıtlara daha yakından benzeyen durak sesleri *re, re, re, do* olan formlar vardır. Bunun bir temsilcisi olan *Ak Kepter* adlı ezgiyi dinleyelim (örnek 9b).

♩=92

Al - dey, ba - lam, iy - la - ba
A - pa - keñ - di kıy - na - ba
El cay - loo - don tüş' e - lek
Bu - la - mı-ğñ ey — biş' e - lek.

1) 2) 3) 1) 2) 3)

2. 2. 2.

Örnek 8

♩=92

Ca - su - yın ka - sal caş - tük - tan
Caş kez - de kö - fül az - dık - kan
Ca - di - ga sa - lıp ca - man iş
Ce ca - şıl - tat şay - tan kas - tük - tan.

(↑) (↑) (↓)

1) 2)

♩=92

Ker - me bir too - nun tür - lö - rün
Ke - li - nim ter - se gül - dö - rün
Ke - lin - den kö - rüp u - bay - du
Men, kel - be - tin kör - som düy - nö - nün.

1) 2) 3) 4) 5) 6)

2. 2. 2. 2. 2. 2.

Örnek 9ab

Acaba söz konusu ağıt üslubu sadece Macar, Anadolu ve Azeri halk müziğinde mi ortaya çıkmaktadır? Benzer müzik formları diğer halkların müziğinde de bulunabilir. [5, 34] Tek-tük benzer ezgiler Sırp, Makedon, Sicilya, Fransız ve Alman melodileri arasında da görürüz, karmaşık stil olarak ise Rumen, Slovak, Bulgar ile İspanyol halk müziğinde kendini göstermektedir. Hatta eski Hristiyan *Gregoryen* kilise müziğın bazı makamları söz konusu ağıt üslubuna yukarıdaki ezgi gruplardaki ezgilerden daha yakındır. [5] On-Ugor, Vogul, Ostyak, Fin, Eston hatta Slav halk müziğında de benzer melodiler ortaya çıkmaktadır. Yine de hem gözden geçirilmiş yayınların sayısı yeterli değildi, hem de pek çok halkla ilgili buraya ait yayınlar tamamen eksiktir. [33, 29]

Türki halklarda bu ağıt formu

En belirgin benzerlik - hemen hemen özdeşlik- kendisini Kırgız, Anadolu ve Macar ağıtları arasında göstermektedir.

Hazar Denizi doğu sahillerinde yaşayan *Aday* Kazakların ağıtları Azerilerin en karakteristik ezgilerine benzer bir şekilde -bazen bir ses daha pese inerek- aynı *Locrian* üçlü üzerinde hareket ederler (örnek 10c).

[15] Ancak Aday Kazaklarının, Anadolu ve Macar ağıtlarının küçük formlarına benzerlik gösteren ağıtları yoktur.

Moğolistan'da yaşayan Kazakların halk müziği temel olarak *do-pentatonik* gamıdır ve ağıtları da bu dizi üzerinde inerler (örnek 10d). En sık görülen ağıt her kesitinde *do* sesine iner, ama durak sesleri *re* veya *mi* olan ağıtların sayısı da az değildir.

Benim tarafımdan gözden geçirilmiş Tuva halk müziğinde iki kadanslı ağıta bir tek benzerlik gösteren ezgi vardır ve bu ise ciddi bir sonuca varmak için yeterlidir.

Tamamen pentatonik olan Moğol, Tatar, Başkurt ve Çuvaş halk müziğinde bu tür bir ağıt görünmüyor. Durak sesleri *re* ve *do* olan Moğol ve Tatar pentatonik melodileri vardır, ama bunların karakteri az önce bahsedilmiş ezgilerin karakterinden tamamen farklıdır. [9]

En basit Karaçay ağıtının ve ağıt ile akraba olan ezgilerin bütün kesiti *do* sesine iner, ama ağıda benzeyen, *re* ve *do* durak sesleri olan serbest söylenen ezgiler burada da bulunabilir. (örnek 10g).

Macar *sol-pentatonik* ağıtlarına benzer bir şekilde bazı Karaçay ağıtlarının genellikle *do* sesine aşağıya inen kesitleri, sonunda *sol* sesine inen kesitler ile kapanıyor. (örnek 10h) Bu olay özellikle dikkat çekici, çünkü Karaçay halk müziğinde pentatonik dizi üzerinde hareket eden ezgi hemen hemen yoktur. [16, 7]

The image displays ten examples of folk songs, labeled a) through j), arranged in two columns. Each example consists of two staves of musical notation. The notation is written in treble clef and includes various rhythmic values, accidentals, and phrasing slurs. Examples a) through c) are in 2/4 time, while d) through j) are in 3/4 time. The music shows a variety of melodic patterns, including pentatonic scales and specific intervals characteristic of the regions mentioned in the caption.

Örnek 10 Turki halkların ağıtları. a) Anadolu, b) Macar, c) Azeri, d) Moğolistan Kazakları, e) Kırgız, f) Kırgız, g) Karaçay, h) Karatay

Özetle, söz konusu ağıt formu etnogenezisi farklı olan birçok sayıda halk müziğinde vardır ama yukarıdaki veriler bu müzik formunun her yerde bulunan genel bir müzik tarzı olmadığını gösteriyor.

Bu ağıt formunun birçok Türk halk müziğinde de hem ağıt tarzında hem üslup yaratıcı kalabalıkta örnekleri vardır. Özellikle Kırgız, Macar ve Anadolu materyal arasındaki benzerlik göze çarpıcıdır. Bu böyle bir otantik tarzda özellikle dikkat çekicidir.

Son olarak, Prof. Gülzura Cumakova hanım ile benim 2002-2004 derlemem üzerinde çalışacağıma değinmek isterim. Bu kitapta hem Kırgız halk müziğinin vokal üsluplarından, hem de bu üslupların başka Türk halk müzikleri ile olan bağlantıları hakkında daha ayrıntılı konuşabilirim.

Referanslar

1. – Bartók B., *Turkish Folk Music from Asia Minor* (ed. by Benjamin Suchoff), Princeton, 1976
2. – Bartók, B., *Küçük Asya'dan Türk Halk Müzikisi* (translation and preface by Bülent Aksoy), İstanbul, 1991
3. – Beliaev, V. M., *Oçerski po istorii muzyki narodov SSSR*, Moscow, 1962
4. – Beliaev, V. M., *Central Asian Music* (ed. by Mark Slobin), Middletown-Connecticut, 1975
5. – Dobszay L., *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneünkben*, Budapest, 1983: 61-75, 49-95.
6. – Duşaliev, K. - Luzanova, E., *Kirgizskoe narodnoe muzikalnoe tvorçestvo*, Bişkek, 1999
7. – Gippiysa, E. V., *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryşi Adygov*. Tom 2 (1981), Tom 3 – Čast' 1 (1986). Tom 3 – Čast' 2 (1990), Moskva, 1981
8. – Karatay, O., *Kafkasya Bulgarları Tarihi. Karaça. y-Balkarlar – Tarih, Toplum, Kültür*, Ankara, 2003: 18–45.
9. – MOI=, *Joo-uda arad-un dayuu*, Köke Qota, 1981: No. 117.
10. – Saygun, A. A., *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*, Budapest, 1976
11. – Sipos J., *Török Népzene I.*, Budapest, 1994
12. – Sipos J., *Török Népzene II.*, Budapest, 1995
13. – Sipos J., Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian folk music. In Berta, Á. (ed.) *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe*, Szeged, 1997: 305–317.
14. – Sipos, J., *In the Wake of Bartók in Anatolia*, Budapest, 2000
15. – Sipos, J., *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*, Budapest, 2001
16. – Sipos, J., Report on my Expedition in the Caucasus. In *Varia Eurasiatica: Festschrift für András Róna-Tas*, Szeged 2002
17. – Sipos, J., *Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music*, Budapest, 2004
18. – Sipos, J., The Central Style of Azeri Folksongs, *Journal of Turkic Civilization Studies, № 1*. Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Bishkek, 2004
19. – Sipos, J., *Azerbaycan El Havaları – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*, Bakû, 2006
20. – Sipos, J., *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*, Ankara, 2006
21. – Sipos, J., Similar melody Styles in Kazakh and Hungarian Folk Music. In *Traditional Music of Turkic People: Present and Future*, Kizilorda- Kazakistan, 2006 249–266.
22. – Sipos, J., Özel bir Bektaşî melodisinin izinde. In Aytaş, G. (ed.): *Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, düşünce sistemi ve etkileri*. Proceedings of the III. International Turkish Culture and Hacı Bektash Veli Symposium, Skopye, 2009: 165–173.
23. – Sipos, J., Bir Trakya Bektaşî Cemaatinin Müziği ve Macar Halk Müziği. In Ecevitoglu, P. et al (eds.): *Hacı Bektaş Veli "Güneşte Zerrinden, Deryada Katresinden"*, Ankara, 2010: 359–372.
24. – Sipos, J., Trakya Bektaşî Ezgilerin Sınıflandırılması ve Avrasya Çerçevesi (www.abkedergi.de/2_tr.asp). *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi 2*, Köln, 2010: 35–46.
25. – Sipos, J. – Csáki, É., *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*, Budapest, 2009
26. – Sipos J. – Tavkul, U., *A régi magyar népzene nyomában – A kaukázusi karacsájok népzeneje*, Budapest, 2012: 427
27. – Slobin, M., *Kirgiz instrumental music*, New York, 158 pp., 1969
28. – Szabolcsi B., Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok. In *Ethnographia XLVII.*, Budapest, 1936: 233-251
29. – Szomjas-Schiffert Gy., *A finnugor zene vitája I*, Budapest, 1976
30. – Şeşen, R., *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri*, Ankara, 1985
31. – Tavkul, U., *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, İstanbul, 1993
32. – Tavkul, U., The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction among the Peoples of the Caucasus, *Acta Orientalia 55* (4), 2002: 353–377.
33. – Vargyas L., Ugor réteg a magyar népzeneben. In *Zenatudományi tanulmányok I.*, Budapest, 1953: 611-657.
34. – Vargyas L., *A Magyarság Népzeneje*, Budapest, 2002
35. – Vikár L. – Bereczki G., *Cheremiss Folksongs*, Budapest, 1971
36. – Vikár L. – Bereczki G., *Chuvash Folksongs*, Budapest, 1979
37. – Vikár L. – Bereczki G., *Tatar Folksongs*, Budapest, 1999
38. – Vinogradov, V. S., *Kirgizskaia narodnaia muzyka*, Frunze, 1958